

Íslenska

kennslubók í málvísi og ljóðlist

(Gorma)

e. Jón Norland og Gunnlaug V. Snævarr

Hljóðfræði

- orðmyndun -

Orðmyndun

(Gorma bls. 120-122)

- Orðmyndun snýst um hvernig einstök orð eru mynduð.
- Hægt er að greina orð niður í ákveðnar einingar:
  - rót
  - forskeyti
  - viðskeyti
  - beygingarending

Rót

- Rót er jafnan fyrsta atkvæði ósamsett orðs, sá hluti sem sýnir grundvallarmerkingu þess.
- Hún er oft sameiginleg fjölda orða og er þá talað um að orðin séu skyld.
- Ósjaldan hefur rótin tekið hljóðbreytingum.

Viðskeyti

- Viðskeyti er bætt aftan við rótina og helst jafnan í öllum beygingarmyndum þess.
- Fjöldmörg viðskeyti eru til í íslensku (sjá Gormu bls. 121-122).
- Sérhljóð viðskeytis fellur stundum brott í ákveðnum beygingar-myndum orða (t.d. sýkli en ekki sýkili).

Helstu viðskeyti í íslensku

No. - viðskeyti	No. - viðskeyti	No. - viðskeyti	Lo. - viðskeyti	Lo. - viðskeyti	So. - viðskeyti
-að- : un-að-ur	-in- : him-in-n	-sn- : fylg-sn-i	-að- : hug-að-ur	-s- : hug-s-i	-g- : auð-g-a
-al- : að-al-l	-ind- : bind-ind-i	-stur- : rek-stur	-d- : hyrn-d-ur	-sk- : dan-sk-ur	-j- : þyl-j-a
-ald- : kaf-ald	-ing- : gæð-ing-ur	-t- : dýp-t	-ð- : eyg-ð-ur	-t- : tenn-t-ur	-k- : þurr-k-a
-aldur- : far-aldur	-j- : ey-j-a	-tur- : les-tur	-il- : heim-il-l	-ug- : göf-ug-ur	-l- : söng-l-a
-an- : líð-an	-k- : hál-k-a	-uð- : hugs-uð-ur	-in- : hlýð-in-n	-ul- : reik-ul-l	-n- : hit-n-a
-angur- : ber-angur	-l- : skaf-l	-ul- : skut-ul-l	-j- : hlý-j-an	-lát- : laus-lát-ur	-r- : klif-r-a
-and- : gef-and-i	-ling- : sjúk-ling-ur	-un- : jöt-un-n	-n- : skygg-n	-sam- : starf-sam-ur	-s- : hrein-s-a
-ar- : jað-ar	-m- : mjöð-m	-und- : höf-und-ur	-nesk- : rúss-nesk-ur	-leg- : blíð-leg-ur	-t- : væn- t- a
-d- : þyng-d	-n- : svef-n	-ung- : gler-ung-ur	-ótt- : blett-ótt-ur	-ræn- : suð-ræn-n	-v- : sökk-v-a
-ð- : fer-ð	-nað- : klæð-nað-ur	-ur- : gald-ur	-ur- : lip-ur		
-ern- : fað-ern-i	-ning- : bú-ning-ur	-ust- : þjón-ust-a			
-i- : kæt-i	-sk- : bern-sk-a	-v- : vöð-v-i			
-il- : lyk-il-l	-sl- : fær-sl-a	-skap- : kveð-skap-ur			
-dóm- : lær-dóm-ur	-leik- : sann-leik-ur	-átt- : víð-átt-a			

Forskeyti

- Forskeyti er sett framan við rót og helst í öllum beygingarmyndum orðsins.
- Eftirfarandi forskeyti eru meðal þeirra algengustu:

al-: al-eiga	for-: for-maður	tor-: tor-skilinn
all-: all-hvass	mis-: mis-jafn	van-: van-ræksla
and-: and-byr	ó-: ó-gæfa	ör-: ör-birgð

Stofn

- Stofn er sá hluti orðs sem helst óbreyttur (stöðugur) í öllum beygingar-myndum þess. Breytingar geta þó orðið á stofnsérhljóði, hljóð fallið brott í viðskeyti eða samlaganir og tvöfaldanir orðið.
- Stofn getur verið:
  - rótin ein og sér (far),
  - rót + viðskeyti (ferð),
  - forskeyti + rót (ófær) eða
  - forskeyti + rót + viðskeyti (ófærð).

Beygingarending

- Beygingarendingar bætast við stofninn og tákna ólíkar beygingar-myndir orðsins.
- T.d. fallendingar fallorða og persónuendingar sagna.

Samsett orð

(Gorma bls. 128-130)

- Það eru til fleiri leiðir til að mynda ný orð en að bæta við rótina forskeytum og/eða viðskeytum.
- Ein önnur leið til orðmyndunar er að skeyta saman tveimur fullburða orðum og fá við það nýtt **samsett orð**.

Samsett orð – frh.

- Þetta er einkum gert á tvennan hátt:
  - **Stofnsamsetning** (föst samsetning):
    - Fyrri liður samsetta orðsins er án beygingarendingar, þ.e. stofn fallorða, stofn sagnorða eða smáorð (fs., ao.).
    - Dæmi: *borðfótur, jarðhús, mjóhundur, rennblautur, meðlag.*
  - **Eignarfallssamsetning** (laus samsetning):
    - Fyrri liður samsetta orðsins með beygingarendingu og stendur í eignarfalli et. eða ft.
    - Dæmi: *kóngsdóttir, jarðarverð, hestamaður, sjálfsafneitun.*

Samsett orð – frh.

- Algengast er að samsett orð séu **tvíliðuð**, þ.e. sett saman úr tveimur orðum.
- **Fleirsamsett** orð eru ekki sjaldgæf en því lengri sem orðin verða því óþjálli verða þau í munni.

Samsett orð – frh.

Þriðja aðferðin er til, við að mynda samsett orð en hún nefnist **bandstafs-** eða **tengistafssamsetning**.

- Þessi aðferð felst í því að svokölluðum bandstaf (tengistaf) er skotið inn á milli orðanna sem tengja á saman, oftast til þess að orðin verði þjálfi í framburði.
- Algengustu bandstafir eru **-i-**, **-u-** og **-s-**
- Dæmi: *fiskimaður, eldiviður, skipulag, ráðunautur, leikfimishús, landhelgisgæsla.*

Mjög auðvelt er að mynda samsett orð í íslensku og geta flestir orðflokkar myndað saman orð.